

НІМЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА НАПРИКІНЦІ XVIII — НА ПОЧАТКУ XIX СТ. І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

О. КРЕСІН
*кандидат юридичних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної академії
порівняльного права,
керівник Центру порівняльного правознавства
(Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України)*

Осмилення Французької революції та наполеонівських воєн, становлення ідеї соціального права, доктрини позитивного права мало свої особливості в німецьких державах — на тлі втрати формальної національної єдності (розпаду Священної римської імперії німецької нації), окупації та насадження зарубіжного права, зміни кордонів. Неможливість досягнення єдності, а також виклик революції у Франції, яка у свідомості німців виступала як постійний суперник, конкурент, а відповідно — невід’ємна негативна частина німецької ідентичності, вимагали формулювання власної відповіді, своєї стратегії розвитку суспільства, держави, права.

І. Кант, відвертий послідовник Ж. Ж. Руссо, у своїй праці «До вічного миру» (1795) остаточно ствердив соціальність права та особливе у праві через ідею національного права, проголосивши державу «моральною особистістю», й на основі ідеї суспільного договору ввів нове поняття «громадянсько-правовий стан» [10, с. 3, 9, 13, 59; див. також: 9, с. XIX]. Заслуга І. Канта у цій сфері полягає у запровадженні чіткої типології соціального права («правового устрою») — його поділі на національно-державне («устрій людей в одному народі за державним правом», «правове законодавство народу», *jus civitatis*) та міжнародне («устрій держав щодо одна одної», *jus gentium*). Таким чином, було чітко проголошено єдину природу національного та міжнародного права (обидва мають договірний і вольовий, тобто соціальний за своєю сутністю характер).

Надзвичайно цікавою є кантівська ідея третього типу правового устрою — космополітичного права, яке визначається як спільне у правових устроях першого і другого типів і формується на основі зв’язків та взаємовпливів між правовими устроями [10, с. 12–13]. І. Кант вказав, хоча й докладно не розвинув цю тезу, на такі джерела подібностей у розвитку національних правових систем, як етнокультурна спорідненість та релігія [10, с. 34, 40].

Отже, так би мовити, спільний знаменник у праві, те, що може стояти поза правовими нормами і між ними, стає історичним і соціальним, остаточно витісняється ідея про природне право — не лише як, власне, право, а й як правова доктрина, джерело правового мислення і правової аргументації. Все право і вся юридична наука, таким чином, є соціальними, побудованими, відповідно, на практичній реалізації та осягненні волі націй і держав як суспільних інститутів.

І ще один акцент: І. Кант виразно ствердив неможливість перетворення «космополітичного права» у державне [10, с. 19, 39–40]. Незважаючи на поступове зростання спільних елементів у праві та ідею «союзу народів», мислитель указував на неможливість єдиного всесвітнього права, розглядаючи націю як незнищений соціальний феномен, як таку, що завжди матиме право на своє національне право (реалізоване як державне право) як свій унікальний суспільний договір.

Більше того, І. Кант заперечив можливість теоретичної побудови всесвітнього права, натомість стверджуючи необхідність постійних емпіричних досліджень: «...усі плани теорії для державного, міжнародного і космополітичного права розпливаються в беззмістовні, нездійсненні ідеали; навпаки, лише практика, заснована на емпіричних принципах людської природи, яка не вважає для себе занадто принизливим витягувати повчання для своїх максим зі становища речей у світі, могла би сподіватися знайти надійну основу для будівлі державної мудрості». І навпаки — можливість апріорної побудови моделі «принципів державного устрою взагалі» ним виразно відкидалася [10, с. 49, 52].

Отже, основою «мудрості», орієнтиром розвитку національного права мають стати емпіричні юридичні дослідження загального у правовому розвитку. Таким чином, філософський інструментарій більше не є основним засобом правового пізнання, йдеться про створення методології емпіричного юридичного дослідження наднаціональних змін у праві для вдосконалення національного права.

На нашу думку, значення ідей І. Канта для генези порівняльного правознавства полягає у систематизації та завершенні злиття ідей національного і соціального права у формі національно-державного правового устрою, завершенні ідеї соціального характеру міжнародного права, остаточно витісненні природного права з юридичної науки. Таким чином, було визначено і локалізовано окреме і загальне у праві, раціоналізовано сферу правових взаємодій та обґрунтовано плюралістичність правового розвитку, а також вказано на необхідність нової методології пізнання емпіричного і соціального наднаціонального у праві.

Звичайно, все відзначене повною мірою стосується лише пізнього І. Канта — його праць 90-х рр. XVIII ст. Щоправда, до цього періоду право й не було предметом його спеціальної уваги. Так, у більш ранніх працях мислитель підкоряв будь-які правові устрої як тимчасово раціональні остаточно розумним апріорним побудовам [цит. за: 23, с. 244]. На нашу думку, позиції пізнього І. Канта принципово не змінилися, відбулася лише більш чітка диференціація юридичного та філософського знання, визнання автономності правової сфери як творіння раціональної (чи навіть ірраціональної) колективної людської свідомості й волі.

Про це свідчить вислів, з якого починається праця І. Канта «Метафізика моральності» (1797): «Немає у світі, а також поза ним нічого такого, про що можна було б подумати, що воно може бути розглянуто як абсолютно хороше, окрім доброї волі» [11, с. 137]. І принципово важливою є структура праці, а саме її поділ на дві частини: «Метафізичні засади вчення про право» та «Метафізичні

засади вчення про чесноти». Отже, мораль не абсолютна і, в будь-якому разі, відносно відокремлена від права; право є творінням колективної волі, а не теоретичною моделлю філософа.

У цій праці І. Кант розвиває вчення про право, накреслене у статті «До вічного миру». Зокрема, він знімає суперечність між мінливою суспільною волею та вимогою стабільності й обов'язковості права, а також звертається до теорії суверенітету — як сполучної ланки між волею та правом. У баченні І. Канта народна воля через оволодіння владою перетворюється на суверенну волю. Суверенна держава хоча і породжена народною волею, але має певний ступінь автономії від неї. І саме держава, а не безпосередньо народна воля, породжує право, обов'язкове і священне для всіх.

І попри застереження — припущення існування природного закону щодо держави та її правотворення (достатньо невиразна і докладно не розкрита формула) — І. Кант у «Метафізиці моральності» проголосив можливість існування національного позитивного права: «можна уявити собі законодавство, що складається з одних позитивних законів (тобто встановлених волею законодавця, таких, що не випливають із природного права)»; «суворе право (*strikte recht* можна перекласти точніше як «власне право», «суто право», «право саме по собі». — О. К.), тобто таке, до якого не примішується нічого етичного» [11, с. 141; див. також: 22, с. 123–124, 136–137, 153]. Безумовно, ідея про те, що право є національним і позитивним, абсолютно чітко вказувала на його соціальний характер.

Паралельно з філософським обґрунтуванням національного права як об'єкта юридичного дослідження завершувалося і його історичне обґрунтування, засноване ще на традиціях *mos gallicus ma usus modernus*. Найважливішу роль у цьому відіграла геттінгенська школа, заснована у середині XVIII ст. І. С. Пюттером та А. Ф. Шоттом і натхненна ідеями Й. Г. Гейнеціуса і Ш. Л. Монтеск'є. Цьому сприяв вільний дух Геттінгенського університету, що перебував у складі Ганноверського курфюрства, пов'язаного персональною унією з Англією.

Зокрема, І. Пюттер у «Нарисі державного та монаршого права Німеччини» (1779 р.) сформулював презумпцію загального права Німеччини — незважаючи на відмінності у позитивному праві німецьких держав. І пізнаватися це загальне право мало за допомогою порівняння [29, с. 30–31]. Ще у 1748 р. І. Пюттер закликав до реконструкції давнього германського права, яке є основою загальнонімецького права, його відокремлення від римського та канонічного права, порівняльного пізнання особливостей їх чистих форм. Звичайно, можна погодитися з Г. Хамзою в тому, що така «реконструкція» насправді була конструюванням права [29, с. 31]. І. С. Пюттер, А. Ф. Шотт, Ф. Рунде, І. Ф. Рейтемейер, К. Г. Бінер сформулювали вимогу до юридичної науки, викладання та практики очистити німецьке право і «вигнати» римське право з Німеччини, цим виправивши помилки минулого [29, с. 32–33; 4, с. 38; 24, с. 303; 21, с. 38–39]. Останній став автором кількатомного видання «Коментарі щодо походження та розвитку германського права» (1787–1795).

Водночас не слід сприймати такі ідеї як орієнтацію на пошук лише національних відмінностей. Засновник геттінгенської школи І. С. Пюттер ще у «Новому досвіді юридичної енциклопедії та методології» (1767) вказував, що історія права (яка розумілася ним та його послідовниками як емпірична юридична наука загалом — на відміну від апріорно-філософського пізнання права)

має вивчати відмінності, подібності та взаємозв'язки між правовими системами всіх народів і часів, встановлюючи їх причини та наслідки [24, с. 302–303; 21, с. 35, 38].

Але найбільш послідовно ці ідеї наприкінці XVIII ст. було обґрунтовано представником геттінгенської школи Г. Гуго, який проголосив ідею саморозвитку права: позитивне право кожного народу розвивається у зв'язку з його мовою і змінюється саме по собі, як і мова. Юридичний побут визначається зовнішніми умовами, унікальними в кожного народу [5, с. 274; 21, с. 43, 45; 15, с. 271; 7; 13, с. 104–105; 12, с. 374]. При цьому народ для Г. Гуго не є випадковою спільністю, він є природним організмом, пов'язаним не стільки біологічно, скільки духовним спілкуванням минулих, сучасного та майбутніх поколінь, особливою традицією, частиною якої й виступає право [12, с. 376; 24, с. 303–304]. П. Новгородцев, аналізуючи праці Г. Гуго, відзначав: «він вніс до науки ідею самобутнього розвитку права, повагу до звичаєвого права та до історичного минулого» [21, с. 47]. Указуючи на відмінності вчення пізнішої історичної школи права від концепцій цього вченого, П. Новгородцев наголошував, що у Г. Гуго відсутня ідея впливу національного характеру на право [21, с. 47; 7]. Утім така оцінка викликає сумніви, адже Г. Гуго був послідовником Ш. Л. Монтеск'є, який визнавав вплив національного характеру на право і фактично писав про національний дух права, та й сам розглядав право як частину національної культури.

Г. Гуго розробив ідею «*verschiedenen positiven Rechte*» — різноманітності позитивного права, пізнання позитивного права як відображення досвіду різних народів. Розвиваючи вчення І. С. Пюттера, він пропонував «вивчати позитивне право окремих народів, шукати причини і наслідки, порівняти варіанти між собою» [31, с. 10; цит за: 32, с. 102]. Г. Гуго зазначав, що завдяки порівнянню позитивного права можна визначити кращі моделі або варіанти поліпшення певної правової моделі [30, с. 87; 32, с. 103]. І водночас, як і інші його колеги з геттінгенської школи, метою порівняння Г. Гуго вважав ідентифікацію національного права, його очищення від чужих елементів — на основі ідеї щодо саморозвитку права в контексті мови і культури [15, с. 271–272; 13, с. 104–106; 21, с. 43].

Погляди Г. Гуго, які було успадковано історичною школою, відрізнялися від кантіанської філософської школи (знов-таки, суттєва плутанина виникає через неврахування багатьма дослідниками відмінностей між поглядами І. Канта у 70–80-х і 90-х рр. XVIII ст., а також між поглядами Г. Гуго в різні періоди його творчості; останнє питання потребує спеціального дослідження). Якщо для пізнього І. Канта право, поза питанням про його розумність, є динамічним продуктом водночас суспільної волі та узгодження окремих людських воль, то для Г. Гуго та історичної школи право є більшою мірою спадкоємним досвідом народу (який також можна розглядати як ірраціональну чи раціональну волю до збереження цього досвіду).

Саме Г. Гуго є автором ідеї, підхопленої та розробленої докладніше Ф. К. Савінї, щодо двох стадій правового розвитку, які можна умовно назвати народною та академічною¹. Але на другій стадії, коли правові знання, правотво-

¹ Найвиразніше — у статті «Закони не є єдиним джерелом правової істини» 1812 р. Про це див.: [21, с. 43].

рення та правореалізація потрапляють до рук професіоналів, право, на думку Г. Гуго, не пориває з народною традицією і не набуває волюнтаристського чи апіорно-філософського характеру, а зберігає органічний зв'язок із попереднім періодом, при цьому технічно вдосконалюючись [12, с. 376, 380].

На нашу думку, незважаючи на ці суттєві відмінності, слід відзначити, що право обома школами розглядалося як соціальне, соціальне окреме — локалізоване в просторі в межах національних держав. Відмінності, швидше, стосуються форми зв'язку права з інтересами суспільства, вираження цих інтересів шляхом політичної волі чи традиції.

Утім у своїх працях більш пізнього періоду Г. Гуго враховує положення кантівської філософії й розвиває її. Зокрема, визнаючи кантівську вимогу остаточної розумності права, він обґрунтовує незнищенність у сучасному та майбутньому світі національності та соціальності права, що реалізується у формі позитивного права суверенних держав [5, с. 273–274; див. також: 27, с. 126–128, 130; 18, с. 233]. І предметом юридичної науки для Г. Гуго має бути, на відміну від філософії, що апіорно пізнає остаточно розумність, емпіричне пізнання правової раціональності: «Реальний правовий стан, як ми говоримо, є емпіричним, залежним від часу і місця, випадковим, факти якого слід вивчати на основі власного і чужого досвіду, в історичному контексті (в повному розумінні цього слова)» [5, с. 274]. Зрозуміло, що «місце» і «чужий досвід» тут безперечно вказують саме на порівняльне пізнання, яке Г. Гуго включав до історичного.

Саме із соціально-вольового характеру права для Г. Гуго впливає визначення юридичної науки як суспільної, що за сутністю принципово відрізняється від «точних» наук. І саме через соціальність права, на його думку, предметом юридичної науки є не пізнання єдиного закону чи принципу (справедливості, природного права), а емпіричне осягнення існуючого (позитивного) правового різноманіття [5, с. 275].

І саме в контексті кантівської ідеї «космополітичного права» як взаємодії правових систем можна зрозуміти те, що ідентифікація чистого національного права, його реконструкція/конструкція в пізніших працях Г. Гуго стають суто дослідницькою, а не практичною проблемою. Він визнав, що «народ, що перейняв у галузі науки і навіть релігії традиції інших народів... насправді не може створити своє право, абсолютно незалежне від зовнішніх впливів» [5, с. 276]. Національне право для Г. Гуго — це насамперед воля конкретного суспільства в конкретний історичний час, а не безумовне слідування традиції.

Утвердження ідеї національного права також було суттєво підтримане загальним розвитком та популяризацією вчення про націю, національну мову і культуру в німецьких державах та поза ними. Зокрема, це відбувалося в руслі такого філософського напрямку, як романтизм. Як зазначав К. Жоль, «Романтики розглядали природу, не протиставляючи її культурі, швидше, як передкультуру, як можливість культури, як необхідний ступінь у світовому розвитку. Відповідно до цього і минуле вони уявляли не як дещо безповоротно минуле, вмерле, а як джерело життєвих сил сучасності... Романтики — це переконані історики, для яких історизм — найважливіший світоглядний і пізнавальний принцип» [8, с. 315].

Й. Г. Гердер у праці «Мова і національна індивідуальність» проголосив вольове творення нації з відокремленого в силу тих чи інших обставин суспільства, що згодом підтримується традицією та звичкою, хоча й не заперечував

впливу об'єктивних причин на цей процес [3, с. 37, 39, 41–44]. Водночас у своїй надзвичайно впливовій праці «Ідеї до філософії історії людства» (1784–1791) він вказував на органічний розвиток націй як «природних систем», а також рівність народів у своїй індивідуальності та незіставності з іншими – поруч із загальною стадіальністю розвитку культур і людського розуму [2, с. 440–441, 544; див. також: 4, с. 39].

Учень і друг І. Канта – Й. Г. Гердер ще у 1770-х рр. різко розкритикував свого вчителя за перехід від емпірицистської до «критичної» філософії, вказавши на неможливість абстрактного всесвітнього інтелектуального прогресу, який обов'язково має конкретне та індивідуальне втілення у розвитку окремих націй¹. Й. Г. Гердер створив нову філософію нації (як відображення тогочасної власне німецької політичної та інтелектуальної реальності), яка домінує, з одного боку, над людиною, надаючи їй мову, культуру, цінності та національний дух, а з другого – саме сума розвитку націй визначає загальний розвиток цілого людства, нації, є провідниками Божої волі [28, с. 2006, 2009; 16, с. 403; див. також: 26, с. 122]. У цій філософії нації (у 1774 р. Й. Г. Гердер чи не вперше назвав її націоналізмом) одночасно як традиції та природного організму її єдність і функціонування не залежали від власної державності [16, с. 405].

Щоправда, такі погляди привели Й. Г. Гердера не лише до вчення про плюральність розвитку світу, а й до радикальної ідеї щодо незіставності націй: «будь-яке порівняння є безплідним», адже воно експліцитно чи імпліцитно спрямоване на доведення вищості певної нації чи сукупності націй (він звинувачував І. Канта в європоцентризмі) або виведення абстрактних принципів, що нехтують національними відмінностями. Дещо парадоксально, зважаючи на наголос Й. Г. Гердера на емпіричному пізнанні та важливості порівняння для формування розуму людини [28, с. 2007, 2009]. І. В. Гете так само стверджував плюралістичність розвитку світу й можливість його пізнання лише через окреме – вивчення буття окремих націй [20, с. 64].

Й. Г. Фіхте у праці «Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини» проголосив націю провідником Божої волі, неминущою природною і духовною спільністю, виразом якої є національний характер. На відміну від Й. Г. Гердера або І. В. Гете він однозначно приписував нації прагнення до державотворення – як утворення політичного союзу для здійснення свого особливого етичного ідеалу; більше того, він вважав, що державотворення може бути лише національним [25, с. 48–49; 14, с. 69–71; 17, с. 75–80; 16, с. 408–410]².

¹ «Людська природа, навіть у її найкращих рисах, не є незалежним божеством: вона має вивчати все, розвиватися через прогрес, вдосконалюватися через поступову боротьбу. Природно вона буде розвиватися здебільшого чи виключно в тих напрямках, які ведуть її до добродетності, боротьби чи до прогресу. Кожна форма людського вдосконалення, отже, є по суті національною та обмеженою часом, і, розглянута максимально конкретно, індивідуальною. Нічого не розвивається, не будучи обумовленим часом, кліматом, необхідністю, світовими подіями чи примхами долі... Це все буде приголомшливим для кожного, хто носить із собою ідеалізований образ добродетності згідно з вченням його століття, хто настільки наповнений філософією, що очікує знайти весь всесвіт у піщинці» (див.: Гердер Й. Г. «Ще одна філософія історії», 1774 р.). У нашому перекладі цит. за: [28, с. 2006]. Див. також: [19, с. 55; 16, с. 403–404].

² Вважається, що ідею національної незалежності вперше сформулювала французька письменниця А. Л. Ж. Сталь у 1810 р., а Й. Г. Фіхте цю ідею в неї запозичив (див.: [8, с. 416]). Зрозуміло, що вже сама ця ідея означає триумф вчення про соціальність права, але Й. Г. Фіхте пішов у своїх поглядах далі.

Для цілей нашого дослідження важливо підкреслити, що Й. Г. Фіхте, на відміну від І. Канта, не вважав, що створена волею суспільства держава здобуває до певної міри суверенний щодо цього суспільства статус: у баченні Й. Г. Фіхте держава постійно залишається слугою нації. Вже у своїй ранній праці «Основи природного права згідно з принципами науковчення» 1796 р. Й. Г. Фіхте проголошував, що право є виключно соціальним явищем, а також що мораль є похідною від права, а не навпаки [8, с. 292–293]. У своїх працях він стверджував: «Народ і батьківщина... вище, ніж держава у звичайному сенсі слова, вище за суспільний порядок...» [цит. за: 16, с. 410; див. також: 1, с. 250]. Як зазначав Г. Гурвич, ця ідея Й. Г. Фіхте означала неможливість редукувати соціальне до державного: «правовий порядок “суспільства” є безкінечно багатшим, ніж правовий порядок держави, як за духовним змістом, так і за його спонтанною життєвою силою» [6, с. 626].

Цю ідею розвинув учень Й. Г. Фіхте К. Х. Ф. Краузе, який у праці «Прообраз людства» (1811) сформулював типологію суспільних груп у межах «комплексного суспільства» і проголосив право спонтанним творінням кожної з цих груп, які об'єднує служіння певному ідеалу, через що весь цей правовий масив може бути узгоджений на рівні всього суспільства і держави як загальносуспільного інституту. Сама ж держава створити право безсила і лише визнає чинність суспільного права [6, с. 626–627]. Можна побачити, що у вченнях Й. Г. Фіхте і К. Х. Ф. Краузе націоналізм набув свого юридичного вираження і воно збіглося (можливо, швидше, наслідувало і продовжувало) з ідеями Г. Гуго.

Отже, німецькі інтелектуали запропонували власне осмислення революційних подій і перетворень у світі. І. Кант у своїх працях 90-х рр. XVIII ст. запропонував основи універсального філософського вчення про соціальне право, у тому числі виокремив договірну й соціальну сутність соціальних правопорядків, сконструював їх типологію, обґрунтував національно-державний правопорядок — соціальне окреме — як базову та неминущу модель правового розвитку, а також не-трансцендентний, іманентний характер соціального загального. У цілому вчення І. Канта останнього періоду його життя можна визначити як філософію національних держави і права.

Інший за своїм підходом (історичним), але сутнісно подібний варіант такої філософії запропонували вчені Геттінгенського університету, насамперед у особі Г. Гуго. В її основі була ідея органічного розвитку права, що наголошувало на більшою мірою ірраціонально-консервативній, а не на раціональній та свідомій волі нації до правотворення.

І пізній кантіанський, і геттінгенський підходи у філософії права засновувалися на конкретно-соціальному розумінні права. Але вважаємо достатньо характерним те, що саме геттінгенська школа вперше визначила правознавство як окрему науку, до того ж науку суспільну — що вивчає право як плюральну сферу саморозвитку і взаємодії різноманітних та рівних історично сформованих національних правопорядків.

Саме геттінгенська школа не лише проголосила необхідність емпіричного підходу до соціальної реальності, а й запропонувала для цього відповідний методологічний інструментарій — історичний та порівняльний методи дослідження — з виразним соціальним наповненням. Відокремлення Г. Гуго порів-

няльного дослідження правової реальності від створення моделі національного права як (користуючись термінологією М. Вебера) «ідеального типу», на нашу думку, створило основу для формування компаративістики як третього шляху між філософським і догматичним осмисленням права.

Вчення І. Канта і Г. Гуго було посилене розвитком у Німеччині філософії нації. І якщо Й. Г. Гердер запропонував філософію органічного творення нації та права як елемента національної культури незалежно від державності, то Й. Г. Фіхте проголосив державотворення невід’ємним елементом національного становлення, поєднання органічних і вольових засад у розвитку національного права. Докладно розроблені засади вчення про національне право поступово увійшли до предмета нових дисциплін — соціології та соціології права. Але їх сутність — ідея соціального окремого в праві — так само стала основою формування юридичної компаративістики та інших юридичних дисциплін.

Сутність німецьких учень про національне право кінця XVIII — початку XIX ст. не була унікальною, ідеї органічного та вольового розвитку права можна умовно назвати, наприклад, моделями Ш. Л. Монтеск’є і Ж. Ж. Руссо. Так само не були виключно німецьким винаходом або нововведенням епохи Романтизму ідеї щодо нації, національного характеру, колективного ірраціонального та ін. Але саме в німецьких державах через особливу роль ученого-юриста (а не як, наприклад, у Франції, законодавця і реформатора) у створенні концепту і простору національного права вчення про нього набуло особливого розвитку, наслідком чого, власне, і було народження сучасної юридичної науки.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Андрущенко В.* Історія соціальної філософії (західноєвропейський контекст) / В. Андрущенко. — К. : Тандем, 2000.
2. *Гердер Й. Г.* Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер ; пер. и примеч. А. В. Михайлова. — М. : Наука, 1977.
3. *Гердер Й. Г.* Мова і національна індивідуальність / Й. Г. Гердер // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : Смолоскип, 2000.
4. *Гирке О. фон.* Историческая школа права и германисты / Гирке О. фон // Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права ; пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутеладзе, В. Зубаря. — М. : Статут, 2011. — Т. I.
5. *Гуго Г.* Учебник по курсу цивилистики / Г. Гуго // Антология мировой правовой мысли : в 5 т. — Т. III: Европа. Америка: XVII–XX вв. ; Нац. обществ.-науч. фонд ; рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. — М. : Мысль, 1999.
6. *Гурвич Г. Д.* Социология права / Г. Д. Гурвич // Философия и социология права: Избр. соч. / пер. М. В. Антонова, Л. В. Ворониной. — СПб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2004.
7. *Дерюжинский В. Ф.* Гуго / В. Ф. Дерюжинский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. — Т. IX. — СПб., 1893 [Електронний ресурс] // Сайт «Викитека». — Режим доступу : <http://ru.wikisource.org/wiki>.
8. *Жоль К. К.* Философия и социология права / К. К. Жоль. — Киев : Юринком Интер, 2000.
9. *Камаровский Л. А.* От редактора // Кант И. Вечный мир. Философский очерк / Л. А. Камаровский ; пер. С. М. Роговина, Б. В. Чредина ; под ред. Л. А. Камаровского. — М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1905.
10. *Кант И.* Вечный мир. Философский очерк / И. Кант ; пер. С. М. Роговина, Б. В. Чредина ; под ред. Л. А. Камаровского. — М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1905.

11. *Кант И.* Метафизика нравов / И. Кант // Соч. : в 6 т. — Т. 4 (2): Сочинения по этике. — М. : Мысль, 1963.
12. *Карасевич П.* Историческая школа в области права / П. Карасевич // Моск. унив. изв. — 1870. — № 7.
13. *Коркунов Н. М.* Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. — СПб., 1914.
14. *Куян І. А.* Суверенітет. Проблеми теорії і практики. Конституційно-правовий аспект : монографія / І. А. Куян. — К. : Академія, 2013.
15. *Лысенко О. Л.* Густав Гуго / О. Л. Лысенко // Антология мировой правовой мысли : в 5 т. — Т. III. Европа. Америка: XVII–XX вв. ; Нац. обществ.-науч. фонд ; рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. — М. : Мысль, 1999.
16. *А. С. Медяков А. С.* Национальная идея и национальное сознание немцев / А. С. Медяков // Национальная идея в Западной Европе в Новое время. Очерки истории ; отв. ред. В.С. Бондарчук. — М. : Зерцало-М, Вече, 2005.
17. *Мере Ж.* Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / Ж. Мере ; пер. з франц. Л. Кононовича. — Львів : Кальварія, 2003.
18. *Мироненко О. М.* Історична школа права / О. М. Мироненко // Правова держава. — 1999. — Вип. 10.
19. *Нарский Н. С.* Гердер / Н. С. Нарский // Антология мировой философии : в 4 т. — Т. 3: Буржуазная философия конца XVIII — первых двух третей XIX в. / редкол.: Н. С. Нарский (ред.-сост.) и др. — М. : Мысль, 1971.
20. *Нарский Н. С.* Гете / Н. С. Нарский // Антология мировой философии : в 4 т. — Т. 3 : Буржуазная философия конца XVIII — первых двух третей XIX в. / редкол.: Н. С. Нарский (ред.-сост.) и др. — М. : Мысль, 1971.
21. *Новгородцев П.* Историческая школа юристов. Ее происхождение и судьба / П. Новгородцев // Немецкая историческая школа права. — Челябинск : Социум, 2010.
22. *Новгородцев П.* Кант и Гегель в их учениях о праве и государстве / П. Новгородцев. — М. : Унив. тип., 1901.
23. *Пилянкевич Н. И.* История философии права / Н. И. Пилянкевич // Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. — Кн. 1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий ; за ред. І. С. Гриценка. — К. : Либідь, 2011.
24. *Тарановский Ф. В.* Учебник энциклопедии права / Ф. В. Тарановский. — Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1917.
25. *Фіхте Й. Г.* Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини / Й. Г. Фіхте // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : Смолоскип, 2000.
26. *Хобсбаум Э.* Нации и национализм после 1780 года / Э. Хобсбаум ; пер. с англ. А. А. Васильева. — СПб. : Алетейя, 1998.
27. *Чичерин Б. Н.* История политических учений. — Т. 3 / Б. Н. Чичерин. — 2-е изд., испр. — СПб. : Изд-во РХГА, 2010.
28. *Ewald W.* Comparative Jurisprudence: What Was it Like to Try a Rat? / W. Ewald // University of Pennsylvania Law Review. — 1995. — Vol. 143.
29. *Hamza G.* Comparative law and Antiquity / G. Hamza. — Budapest : Akademiai kiado, 1991.
30. *Hugo G.* Lehrbuch eines civilistischen Cursus, 1. Band, welcher, als allgemeine Einleitung in die Jurisprudenz überhaupt und den civilistischen Cursus ins besondere, die juristische Encyclopadie enthält. Zweiter, ganz von neuem ausgearbeiteter, Versuch / G. Hugo. — Berlin, 1799.
31. *Hugo G.* Lehrbuch eines civilistischen Cursus, Zweyter Band, welcher das Naturrecht, als eine Philosophie des positiven Rechts enthält / G. Hugo. — Berlin, 1798.
32. *Mohnhaupt H.* Universalgeschichte, Universal-Jurisprudenz und rechtsvergleichende Methode im Werk P. J. A. Feuerbachs / H. Mohnhaupt // Rechtsgeschichte in den

beiden deutschen Staaten (1988–1990): Beispiele, Parallelen, Positionen / Hrsg. Von H. Mohnhaupt. — Frankfurt am Main : Klostermann, 1991.

Кресін О. В. Німецька філософія національного права наприкінці XVIII — на початку XIX ст. і трансформація юридичної науки

Анотація. У статті розглянуто трансформацію концепту національного права у працях німецьких мислителів у період Великої французької революції та наполеонівських воєн. Основною лінією цієї трансформації, на думку автора, є завершення соціалізації філософії права, а також утвердження емпіричної методології дослідження та позитивістського праворозуміння.

Принципово важливими в цьому контексті є більш послідовне відділення права від етики, а також виокремлення національного права як соціального окремого в праві. Велике значення також мав розвиток загального вчення про націю як провідний у конкретно-історичних умовах напрям соціальної філософії, набуття цим вченням політико-філософського характеру.

Автор вказує на те, що німецькі мислителі цього періоду запропонували досить послідовну типологію соціально-правових феноменів: соціальне окреме (національно-державне право) — соціальне особливе (сфера взаємодії національних правопорядків, «космополітичне право») — соціальне загальне (міжнародне право). Основними сутнісними характеристиками такої типології стали не-трансцендентний, іманентний характер соціальних особливого і загального, а також їх формування на основі взаємодії позитивних правопорядків. Це дало змогу завершити плюралістичну за своїм характером правову картину світу, соціальну та позитивну модель сфери права як відносно автономної підсистеми буття людини. Автор також вважає, що емпіризм нового бачення сфери права знайшов своє вираження у компаративізмі.

На підставі свого дослідження автор доходить висновку про завершення німецькими мислителями кінця XVIII — початку XIX ст. формування теоретико-методологічних основ сучасної юридичної науки.

Ключові слова: історія юридичної науки, емпіризм, позитивізм, компаративізм, класична німецька філософія, соціальна філософія, соціальне право, національне право, типологія права, правова взаємодія.

Кресин А. В. Немецкая философия национального права в конце XVIII — начале XIX в. и трансформация юридической науки

Аннотация. В статье рассмотрена трансформация концепта национального права в трудах немецких мыслителей в период Великой французской революции и наполеоновских воєн. Основной линией этой трансформации, по мнению автора, является завершение социализации философии права, а также утверждение эмпирической методологии исследования и позитивистского правопонимания.

Принципиально важными в этом контексте является более последовательное отделение права от этики, а также выделение национального права как социального отдельного в праве. Большое значение также имело развитие общего учения о нации как ведущего в конкретно-исторических условиях направления социальной философии, приобретение этим учением политико-философского характера.

Автор указывает на то, что немецкие мыслители этого периода предложили достаточно последовательную типологию социально-правовых феноменов: социальное отдельное (национально-государственное право) — социальное особенное (сфера взаимодействия национальных правопорядков, «космополитическое право») — социальное общее (международное право). Основными сущностными характеристиками такой типологии стали не-трансцендентный, имманентный характер социальных особенного и общего, а также их формирование на основе взаимодействия позитивных правопорядков. Это позволило завершить плюралистическую по своему характеру правовую картину мира, социальную и позитив-

ную модель сферы права как относительно автономной подсистемы бытия человека. Автор также считает, что эмпиризм нового видения сферы права нашел свое выражение в компаративизме.

На основании своего исследования автор приходит к выводу о завершении немецкими мыслителями конца XVIII — начала XIX вв. формирования теоретико-методологических основ современной юридической науки.

Ключевые слова: история юридической науки, эмпиризм, позитивизм, компаративизм, классическая немецкая философия, социальная философия, социальное право, национальное право, типология права, правовое взаимодействие.

Kresin O. German Philosophy of National Law in the End XVIII — Beginning of XIX and Transformation of Legal Science

Summary. In the article it is considered transformation of national law concept in works of the German thinkers in the period of Great French revolution and Napoleon's wars. The main line of this transformation, in opinion of author, is completion of socialization of philosophy of law, and also assertion of empiric methodology of research and positivism understanding of law.

Fundamentally important in this context is more successive dissociating of law from ethics, and also distinguishing of national right as social individual in law. A large value also had development of general studies about nation as leading in concretely-historical terms direction of social philosophy, acquisition by this studies of political philosophy character.

The author specifies on that the German thinkers of this period offered the successive enough typology of the socially-legal phenomena: social individual (nationally-state law) — social special (sphere of co-operation of national law orders, «cosmopolitan law») — social general (international law). Basic essential characteristics of this typology were become not-transcendent, immanent character of social special and general, and also their forming on the basis of co-operation of positive law orders. It allowed to complete the pluralistic by its nature legal picture of the world, social and positive model of sphere of law as a relatively autonomous subsystem of human been. The author considers also that empiricism of new vision of sphere of law found its expression in comparativism.

On the basis of the research the author comes to the conclusion about completion by the German thinkers of end of XVIII — beginning of XIX centuries of theoretical and methodological bases formation of modern legal science.

Key words: history of legal science, empiricism, positivism, comparativism, classic German philosophy, social philosophy, social law, national law, typology of law, legal co-operation.